

«Шын» солунун редакциязы ноябрь 20-нч хүнүнде 10 шактан 11 шак 30 минуттаа чедир Бүгү-делегейниң инвалидтер хүнүгө уткуштур «Дорт харылзаа» шугумун организаастап эрттирер. Аңаа ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының специалистери Айлаң Дагбааевна Ховалыг, Роза Дойнурбановна Ондар база «Эмчи-социал экспертизаның Тыва Республика талазы-биле кол бюрозу» федералдыг албан чериниң удуртукчунуң оралакчызы Ольга Арамбаловна Тыкыл-оол номчукчуларның айтырыгларынга харылап бээр. Эргим номчукчулар! Кызыл хоорайда болгаш республиканың кожууннарында

чурттал чоруур инвалид кижилерни, оларның дөргүл-төрелдерин кандыг айтырыглар дүвүредип турарыл, олар амыдыралында кандыг тодаргай бергедээшкинерге таваржып турарыл, эрге-чагыргаларның, ниитилелдин талазындан оларга кичээнгей, хамаарылга кандыгыл дээр ышкаш инвалидтерниң сеткил-сагыжын өйүп чоруур оон-даа өске айтырыгларны салып, харылзаа тудары-биле 2-01-35, 8-929-314-1234 телефоннарже долгал болур силер.

№ 142 (18569)

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

http://shyn.ru

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2014
чылдың

ноябрь

18

вторник

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ: «Ада хүнү – чаа эгелээн байырлал, чаагай чаңчылдар ында кирген»

Афганистан дайынының хоочуну Сергей Монгушту ТР-ниң Баштыңы шаңнап тур.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

2014 чылдың ноябрь 20-де Бүгү-россияның уругларга эрге-хоойлу дузазының хүнү

КНО-нуң эгелээшкенин езугаар ол хүнү байырлаарын ноябрь 20-де деп доктааткан, уругнуң эргелериниң баштайгы декларациязы 1959 чылда хүлээп алдынган, ында өөредилге, кижизидилге, мөзү-шынар болгаш күш-дамыр сайзыралының, социал хандырылга талазы-биле сөөк-язызы, кечиниң кандыг-даа өңү, өнчү-хөрөңгү байдалы, каяа төрүттүнгени хамаан-чокка уругларның эргелери дең дээрзин чарлаан. Бичии кижиниң эргелерин болгаш хосталгаларын хүлээп көөрүн, оларны сагырын болгаш ону боттандырырга бүгү аргалар-биле дуза чедирерин бүгү ада-иелерни, эрге-чагырга органнын, күрүне ажылдакчыларын, организация бүрүзүн

уругнуң эргелериниң декларациязы кыйгырган. 1989 чылдың ноябрь 20-де аңгы-аңгы чурттарның 170 чазактары «Уругнуң эргелериниң дугайында конвенция» деп тускай документиге ат салган. Делегейниң тускай ЮНИСЕФ-Каттышкан Нациялар Организациязының Уруглар фондузу организациязы бүгү делегейде уругларга дузалап, оларның эргелери хайжыттынмазын дээр хайгаарап турар. Оон уламындан ноябрь 20-ни Уругнуң эргелериниң делегей хүнү кылдыр демдегледип турар.

2011 чылдың ноябрь 21-де «Россия Федерациязынга халас юридиктиг дуза дугайында» №324-ФХ Федералдыг хоойлуну күүседир-биле 2013 чылдың сентябрь 25-те Чазак комиссиязының

хуралына Россия Федерациязының субъектилеринге Бүгү-россияның уругларга эрге-хоойлу камгалалының хүнүн чыл санында ноябрь 20-де демдеглээриниң дугайында шийтпирни хүлээп алган. Бо чылын бистин чуртууска Бүгү-россияның уругларга эрге-хоойлу камгалалының хүнүн ийи дугаар демдегледип турар.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

ХООЙЛУ ТАНЫШТЫРЫЛGAZY

«Тыва Республиканың тус черниң бот-башкарылганын организаастаарының чамдык айтырыгларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында» ТР-ниң хоойлузунуң төлөвилелинде кирген айтырыгларның сайгарылганын шүүгү сайыды Шолбан Монгуш кылган.

«Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш хоойлужудулга (төлээлекчи) органнының ниити принциптериниң дугайында» Федералдыг хоойлунуң 26.3 чүүлүгө өскерилгелер кириер дугайында» 2014 чылдың май 27-де №136 Федералдыг хоойлу болгаш «Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылганының ниити принциптерин организаастаарының дугайында» төлөвилелди Федералдыг хоойлуга үндезилеп ажылдап кылган.

Ында тургузар чурумун, бүрүн эргезин, оон хуусаазын, отчеттук болурун, тус чер бот-башкарылга органнын контролыдаарын доктааткан. Ону Россия Федерациязының субъектизиниң хоойлузунга дүүштүр муниципалдыг тургузугларның уставы-биле тодараткан. Федералдыг хоойлунуң 2-ги кезээниң 4-кү чүүлүнде Россия Федерациязының субъектилеринге бо Федералдыг хоойлуну албан-езузу-биле парлаанының соонда, алды ай хуусааның дургузунда чогуур хоойлуну хүлээп алырын дааскан.

Хоойлу езугаар республиканың муниципалдыг тургузугларының төлээлекчи органнын тургузар чурумунуң хуусаазын дөрт чылда, муниципалдыг тургузугнуң баштыңын төлээлекчи органның составындан соңгуур.

Оон аңгыда хоойлу төлөвилелинде администрация даргазы чок турда, Кызыл хоорайның мэриниң оон бүрүн эргезиниң хуусаазы төнгени-биле холбаштыр, хуусаа бетинде бүрүн эргезин соксадыр, эрге-дужаалындан хостаар деп айыткан. Оон хүлээлгезин администрацияның кайы-бир оралакчызы күүседир. Кызыл хоорайның мэриниң оралакчыларын томуйлаарын болгаш эрге-дужаалындан хостаарын Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралы боттандырат.

ТР-ниң Шүүгү яамызының ажылдап кылган хоойлузун ТР-ниң Чазанга болгаш Дээди Хуралына чоокку үеде сайгарып көөрүн Ш.Ч.Монгуш дыңнаткан.

Бистин корр.

2014 чылдың ноябрь 20-де Бүгү-россияның уругларга эрге-хоойлу дузазының хүнү

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Тыва Республикага 2014 чылдың ноябрь 20-де ниити өөредилге албан черлеринде уругларга эрге-хоойлу талазы-биле тайылбыр кылырының талазы-биле хемчеглер болур.

Ол хемчеглерниң кол-кол бөлүктөрүнө хамааржыр чүүлдер: өскүс чаштар, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруглар, а ол ышкаш оларның хоойлу езугаар төлээлери, бир эвес олар өг-бүлөгө уругну хүлээп алырының талазы-биле халас юридиктиг дуза дилеп келген болза, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругну бодунуң өг-бүлезинге азырап алырын күззэннер, инвалид уруглар болгаш оларның ада-иелери.

2012 чылдың 05.25-те Россия Федерациязының Президентизиниң №742 Чарлыын езугаар үстүндө адаттыг Чарлыкты күүседириниң талазы-биле ажылды башкаарын хамаатыларга юридиктиг дузаны халас чедирерин хандырап талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың органы — Россия Федерациязының Юстиция яамызынга дааскан.

Россияның Юстиция яамызының девискээр органы бо хемчегни чер-черлерде эрттирериниң башкарыкчылары болган. Ол яамының Тыва Республика талазы-биле эргелели Бүгү-россияның уругларга эрге-хоойлу дузазын чедирериниң хүнүн эрттирериниң планын бадылаан.

Планнынган хемчеглерде Кызыл хоорайның ниити билиг ортумак школаларына, Кызылдың «Аныяк» өөредилге төвүнө, республиканың кадет школа-интернадына, дүлөй уругларның тускай (коррекциялыг) өөредилге албан черинге, республикада өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның школа-интернадына, муниципалдыг ниити-өөредилге албан черлеринге эрге-хоойлу талазы-биле тайылбыр кылыры көрдүнгөн.

Уругларга эрге-хоойлу тайылбырын айтыткан өөредилге албан черлеринге 2014 чылдың ноябрь 1-ден 2014 чылдың ноябрь 20-ге чедир чорудар. Эрттирер үези 9.00 шактан 16.00 шакка чедир.

Уругларга эрге-хоойлу талазы-биле дуза чедиреринге Тыва Республикада Уругнуң эргелериниң талазы-биле төлээниң аппараты, ТР талазы-биле ИХЯ, Россияның Суд приставтарының федералдыг албанының ТР-де эргелели, Россияның Шийткел күүселдезиниң федералдыг албанының ТР-де эргелели, Россияның Миграция албанының ТР-де килдизи, өөредилге органы, нотариус болгаш болчукчулар ниитилежилгелери, «Россияның Юристер ассоциациясы» хөй-ниити организациязының регион салбырының аныяк юристер чөвүлели, социал угланышкынның коммерцияга хамаарышпас организациялар киржирлер. Оон аңгыда айтырыгларны 8-800-2000-122 деп бүзүрел телефонун дамчыштыр база салып болур.

Тыва Республиканың кожууннар чагыргаларына «Ажык эжиктер хүнүндө» тайылбыр бээр болгаш хамаатылар хүлээп алырын назы четпээннер болгаш оларның эргелерин камгалаар херектери талазы-биле комиссияларның харысалгалыг секретарьлары, азырал болгаш хайгаарал органы, ТР-де ХБАБ органы, Россияның Миграция албанының ТР-де килдизиниң кожууннарда девискээр пунктулары, болчукчулар болгаш нотариустар боттандыра.

Оон аңгыда уругларның эргелериниң талазы-биле хамаатыларны хүлээп алырын болгаш тайылбыр бээр 2014 чылдың 11.20-де Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының хөй-ниити хүлээп алышкын черинге (Ленин кудумчузу, 43, тел. 2-48-35) 9.00 шактан 17.00 шакка чедир боттандыра.

Россия Федерациязының Юстиция яамызының Тыва Республикада эргелелине хамаатыларны хүлээп алырын болгаш уругларның эргелериниң талазы-биле тайылбыр бээр Кызыл хоорай, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, 37а деп адреске боттандыра. Айтырыгларны 2-07-82 деп телефон дамчыштыр салып болур.

Тайылбыр алыры-биле баш удур бижидерин болгаш эрге-хоойлу дузазын алыры негеттинип турар кижилерниң даңызын тургузарын Тыва Республикада Уругнуң эргезиниң талазы-биле төлээниң аппараты 2-63-09 деп телефон дамчыштыр боттандыра.

Россия Федерациязының Юстиция яамызының Тыва Республикада эргелели.

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ: «Ада хүнү – чаа эгелээн байырлал, чаагай чаңчылдар ында кирген»

Тывага, күрүнө филармониязының бажыңына, адаларның IV республика шуулганы болуп эрткен.

Аңаа чыылган эр улус аныктарны болгаш уругларны чоннуң чаңчылдарына, маадырлыг ажыл-херектеринге үндезилеп кижизидериниң талазы-биле ажылды күштелдирерин дугурушкан. Шуулган байырлыг байдалга эрткен болгаш кижилер зал долдур чыылган. Тывада албан-езуунуң байырлалы болур Ада хүнү 2012 чылдан бээр ноябрьның үшкү субботаында эрттирер апарган.

Эрес-маадырлыг чоруун көргүскен Адыя кырган-авазы-биле.

«Ада хүнүнүң байырлалы чаа эгелээн, ынчалза-даа эң кол чүүл — чаа чүүлдерниң ында киргени — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол шуулганга демдеглээн. — Ону чаа-чаа езу-чаңчылдар-биле байлакшыдар уjurлуг бис. Бистиң өгбелеривис ханы уткалыг чаңчылдарны болгаш езулалдарны биске арттырып каан, ону мынчага чедир сагып чоруур бис. Оларны чон коллективизация үезинде-даа, социализмниң чылдарында-даа утпаан. Үелерни болгаш өскерилгелерни шыдажып эрткен. Бистиң бо байырлалывыс хөй-хөй чылдарда уламчылаар, бистиң уйнуктарывыс болгаш оларның ажы-төлү демдеглээр уjurлуг. Ону чедип алырда бо байырлалды кандыг сорулга-биле эгелээнвисти ханы медереп билиривис чугула».

Шуулган эгелээриниң мурнунда статистиканың сан-чугагайларын болгаш эр улустуң өлүп хорап турары аарыгларының дугайында келгенерге таныштырган, 2014 чылдың эрткен тос айларында муниципалдыг тургузулаларга болгулаан кем-херек үүлгедиишкын-нериниң, өскүс чаштарның болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның дугайында дыңнадылар болгулаан. Ол айтырыгларны моон аңгыда хамаатыларның чыыштарына, адалар чөвүлелдеринге, өөредилге черлеринге сайгарарын саналдаан. «Бо айтырыгларны эр улустуң шуулганнарына, Чазак болгаш кожууннар хуралдарына, МИЧ-лерге

хөй удаа чугаалажып келген бис. Ону эдип чазаар колонияда херек эрттирер турар кижилер-биле база сайгарган мен. Чаңгыс ол-ла айтырыгны катап-катап чугаалажып турбайн, өске хевирже шилчизе эки боор» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Байырлал хемчеглерин Буян-Бадыртыга тураскаалга чечектер салышкыны-биле эгелээн. Адалар хүнүндө Тыва күрүнениң үндезилекчилериниң бирээзинге хүндүткел көргүзөр болзувусса, ол эки эгелээшкн болур деп, республика удуртукчузу демдеглээн.

бир өг-бүлени өрттен камгалаан. Кажан олардан өрт дугайында дуза дилеп келирге, коргуш чок офицерлер өрттү өжүрүп эгелээн болгаш өөскүтпейн барган. Өрт өжүрүкчүлери келгижеге чедир оон чорбаан болгаш харын-даа когараан кижилерни оожуктуруп турганнар. Олар боттарын маадырлар деп санавайн турарлар.

Чоокта чаа Иштики херектер органының ажылдакчыларының хүнүндө ОШАЧКИ ажылдакчылары Чингис Допчааның болгаш Эдуард Кошкар-оолдун маадырлыг чоруун демдеглээннер. Олар дүнеки үеде 8 кижини — улусу болгаш бичии уругларны өлүмден камгалааннар. Каңчак мергежилдиг Чойган Таңгыт-оол өрттенип турган бажыңдан кижилерни үндүрүп эккелген, ындыг чорукту чүгүле аажок дидим кижилер болур. Бодунуң солагай холуу бажының кезин, солагай талаа кулаан өрттеди-өрттеди ол ийи кижини өрт айылындан чайлаткан.

Он ийи харлыг оолдун эрес дидим чоруун база демдеглээн Бичии Адыя, ада-иези чундар бажыңнап чорда, өрттенип турар бажыңдан бодунуң дөрт оол, би кыс дунмазын үндүрүп ал шыдаан. Кажан бажыңга өрт үнө бээрде Адыя сандай алгаш, сонганы буз шаапкан. Ооң соонда дөрт айлы дунмазын апкаш, дашкаар үнө кылааш, ону черге каапкаш, катап кирип келген. 12 харлыг оол шаындыг маадырлыг чоруу-биле дөрт кижиниң амызын камгалаан.

Бисте база бир маадыр — Россияның Маадыры, РФ-тиң камгалал сайыды Сергей Күжүгетов Шойгу бар. Шуптувус аңаа денне жир уjurлуг бис. Төрзөн булуңун канчаар ынакшырын, Улуг Россияны канчаар камгалаарын ол бодунуң үлегери-биле биске көргүзүп турар. Келир чылын ооң юбилей болур, ону кандыг ажыл-херектер биле демдеглээр бис.

Тыва Республиканың Камгалалы Лопсан Гыатсо шуулганнары хүндүлүг аалчызы болган.

Тываның Баштыңы күрүнө шаңналдарын тывыскаан. «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты өзүлүп олар салгалды өөредиринге болгаш кижизидеринге улуг салышкынны кириген Соскур оол Картышпанович Ондар тывыскаан. Тываның болгаш Россияның демнежилгезиниң 100 чылынга болгаш Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга алдар кылдыр Тыва Республиканың тураскаал хоней медалы-биле ада-иезиниң хайгааралы чок арткан беш уругну азырап алган ада Анатолий Тюлюшевич Санчайны, хөй уругну азыраан ада Аяс Сендаевич Хертекти, хөй уруг азыраан ада Виктор Байыр-оолович Хертекти, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан алды уругну азыраан Михаил Михайлович Ховалыгны, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан чеди уругну азыраан Орлан Дос-тан-оолович Хомушкуну шаңнады.

Эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш тураскаал медаль-биле Афганистан дайынының хоочуну Сергей Дондукович Монгуш шаңнаткан.

Долаана САЛЧАН

ЧААГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТІ СОМАЛААН...

Ноябрь 13-те Тываның Үндезин культура төвүгө «Тыва Республиканың 2015 чылдың болгаш 2016-2017 чылдарның планныг үезиниң республика бюджетиниң дугайында» ТР-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң хөй-ниитиге таныштырылгасы болуп эрткен. Аңаа ТР-ниң Чазааның сайыттары, федералдыг болгаш республика чергелиг албан черлериниң удуртукчулары, ТР-ниң хөй-ниити палатазының төлээлери, кожуун-хоорай чагыргаларындан дээш, ниитизибиле 203 хире чалаткан аалчылар киришкен.

Республиканың кол саңхөө документизин хөй-ниитиге таныштырар хуралды ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа ажыткан. Бюджет дугайында Хоойлузунуң хөй-ниитиге таныштырылгасы чылдың-на эрттирер чаагай чаңчыл апарып, беш чыл улаштыр болуп турар. Тус документини Дээди Хуралдың комитеттеринге, Санажылга палатазынга шинчилеп, сайгарып көргөнін онзалап айтыткаш: «Бо хүн бюджет дугайында хоойлуга үнелелди депутаттар эвес, залда олурар ажил-агыйның аңгы-аңгы адырларының удуртукчулары, чурттакчы чонбиле сырый ажылдап турар муниципалдыг албанның болгаш хөй-ниити органның төлээлери бээр уjurлуг. Сайгарып көөр деп турар документтиң кол сорулгазы республиканың чонунуң мурнунга алган социал хүлээлгелеривистиң күүселдезин чедип алыры болур. Саң-хөө айтыры кайда-даа нарын. Тываның Баштыңы

хүлээлгезин күүседип турар Елена Каратаева чыылганарга таныштырган. Чурттакчы чоннуң амыдырал байдалын экижидер, социал адырның хөгжүлдери, тус чер бүдүрүлгелериниң беримчезин өстүрери, аш-чем хандырылганың үзүктелиншикин болдурбазы, акша-хөреңги кири салышкынын чедип ап шингээдири ТР-ниң Чазааның экономиктиг болгаш социал политиказының кол угланышкыны болуп артар. Бюджеттиң төлевилелинде көдээ ажил-агыйның үлөтпүр комплекзин болгаш чуртталга коммунал ажил-агыйн чаартыр, амгы экономиктиг чаартылгаларның негелделеринге дүгжүр чаа ажилчын олуттарны тургузар, арга-шинээ бедик бүдүрүлгелерни деткиир сорулга салдынганын илеткелчи онзалап айыткан.

ТР-ниң саң-хөө яамызының сайыдының оралакчызы Урана Даваа: — 2015 болгаш планныг 2016-2017 чылдарда республиканың бюд-

жет документизинде айыткан күрүне политиказының сорулгаларын аңгы-аңгы адырларга күүседириңиң чугула чепсээ — күрүне программалары-дыр.

Республика бюджетиниң 2015 чылда орулгалыг кезээ

турза, чижээ, экономиктиг кызагдаашкыннарны сактып келиңер, чоннуң социал камгалалы болур төлевирлер хевээр артар. Уруглар садтары, школалар, бажыңнар тудуун уламчылаар. Көдээ ажил-агый болгаш орук тудуунга элээн хөй акша-хөреңгини үндүрери көрдүнген. Ол дээрже көдээ суурларже оруктар септеттиңер, чаа кудумчулар көстүп кээрден аңгыда, чаа-чаа ажилчын олуттар немежир арга-дыр. Ол ышкаш чедир туттунмаан тудуглар база бар, 2015 чылда оларны ажылгалга кириер. Бюджеттиң акшаландырышкын айтыры нарын дээрзин бүгү деңнелдин удуртукчулары медрес билип, кожуун, суму болгаш хоорай чагырыкчылары чурттакчы чоннуң чырык, чылыг дээш өрелерин төлөп турарын кичээнгейге алыры чугула.

Саң-хөө документизиниң төлевилелинде адаттыңан хөй-ле сан-түннү дыңнааш-даа, дораан-на сайгарыптар арга каяа турар. Ынчангаш республиканың хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Сагаан-оол Кызыл-оолович Долгарный: «Абаканда бензин өрттөз чиик, Тывада чүге хүн бүрүде өзүп турар чүвөл?» — дээн айтырынга өөрдүм.

ТР-ниң энергетика болгаш одаар чүүл сайыды Роман Кажин-оолдун харызы: «Бензин болгаш өске-даа кывар-чаар чүүлдү Хакасиядан кири сөөртүп эккелгеш, садып турар. Амгы үеде өртөктер өзүлдери доктаай берген. Бензинни садып алыр өрттөз улгады бээрже, бистер чүнү-даа канчап шыдавас бис. Шупту заправкалар хуу кижилерге хамааржыр, ында күрүне өнчүзү чок».

Хонук-оол Доржуевич Монгуш: «Тыва ниитилелди дүвүредип турар айтырылгарның бирээзи — хөмүр-даш өрттөзүнүң өзүп турары. Бо черде чурттап турар чон дээш сагыш човап, ооң өрттөз бадырып болбас бе?»

Сайыт Роман Кажин-оолдун харызы: «Республиканы

чылыг-биле хандырып турар одалга черлеринге (котельнаялар) өрелиг бис. Чурттакчы чон чылыг, чырык дээш өрелерин төлээрин саададып турар. Элегес, Межегей хөмүр-даш уургайларының продукциязы-биле чижилгени тургузар ажил чоруп турар».

Келир чылдың бюджетин сайгарган хуралга дыка берге байдалда турар бүдүрүлгелериниң бирээзи Ак-Довурактың даг-дүгү комбинады болду. Чоокку чылдарда дөрт удуртукчу солуккан.

Амгы үеде ийи чүс хире ажилчыннар акшаландырышкын чогуңдан ажил чок арткан. Акша-шалың дугайында чугаа үнүп келгенде, бюджет ажилдакчыларының шалыңын өстүрер дугайында айтырыгга доктап көрейин. Бюджетте айыткан хемчээлден эртер арга чок азы өскээр чугаалаарга, артык акша чок болза-даа, бичии-даа бол, шалың өзер, чижээ, уруглар садтарының кижизидикчи башкыларының, 2015 чылда культура ажилдакчыларының шалыңы өзер, чүгле оларга, ол адырда ажилдап турар одакчыларга ол доктаал хамаарышпас.

Саң-хөө бюджетин сайгарып чугаалажып турда эскерерге, акша талазы-биле камгалап аар болза, дыка эки сорулгалар бар-дыр. Кара-Хөл суму-зунче кириер орук, Хандагайты-Ак-Чыраа оруун кылыр дээн ышкаш, оон-даа өске чаагай ажил-ишти сомалап, санап кириген республика амыдыралына улуг уjur-дузалыг документ чорду. Тус төлевилелдин бирги номчулгасы ноябрь 19-та болуп эртер. Дээди Хуралдың депутаттары эдилгелерни, өскерилгелерни киризе-даа, Тываның саң-хөө сайыды Орлан Достайның: «Көдээ-даа, хоорай-даа дивейн, чурттакчы чонну, социал объектилерни чогуур деңнелге хандыры — күрүнениң хүлээлгези-дир» деп чугаазына ооргаланып, келир чылда байдалымыс амыр-менди болурунга идегеп каайн.

Галина МАСПЫК-ООЛ.

“ТР-ниң саң-хөө сайыды Орлан Достай: «Көдээ-даа, хоорай-даа дивейн, чурттакчы чонну, социал объектилерни чогуур деңнелге хандыры — күрүнениң хүлээлгези-дир».

жет болгаш үндүрүг политиказының кол угланышкыннары РФ-тиң Президентизиниң Айыткалынга, Президентиниң 2012 чылдың майда ат салган доктаалдарының күүселдезинге база РФ-тиң бюджет кодекзиниң негелделеринге дүүшүр

18841,2 млн. рубль кылдыр планнаттынып турар болза, чарыгдалдыг кезээ 19254,1 млн. рубль. Чарыгдалдыг кезээ 412,9 млн. рубльге карышкактыг. Федералдыг бюджеттен бистиң республикага саң-хөө дузаламчызы кылдыр 2015 чылда 14 712 млн. рубльди бээр боор деп санап турар бис.

Тыва Республиканың Саналга палатазының даргазы Василий Хомушук: — ТР-ниң бюджетиниң төлевилелинде бар социал-экономиктиг хөгжүлдениң сайгарылгасы макроэкономиктиг көргүзүлгелерниң ортумак хемчээлиниң санаашкыннарын кичээнгейге алгаш, тургускан. 2015 чылда кылып бүдүрер продукцияның хемчээли 47,1-48,2 млрд. рубль деп планнаттыңан. Ону чедип алырынга бюджеттен акшаландырышкын ап турар өөредилге, кадык камгалалы, социал-ачы-дуза чедирилгезиниң ажилдакчылары, күрүне башкарылгасы кол черни ээлеп турар.

Бо үш удуртукчу бюджет төлевилели-биле залда чонну таныштырыптарга, Тыва Республиканың Баштыңы Ш.Кара-оолдун даалгазы-биле ооң оралакчызы Шолбан-оол Иргит сөс алган: — Тываның Чазааның хуралдарында бюджет төлевилелиниң кол-кол угланышкыннарын чаңгыс эвес удаа сайгарып чугаалашкан. Бүгү делегейде, Россияда политиктиг болгаш экономиктиг байдал чеже-даа нарын болуп

тургустунган.

Кол сорулгавыс бюджеттиң турум болгаш чедимчелиг чарыгдалын хандырыры болур: акшаландырышкыны-биле бадыткаттынмаан чарыгдалдыг чаа хүлээлгелер алырын кызыгаарлаар, хоойлуда көрдүнген нормативтиг болгаш социал уjur-уткалыг хүлээлгелерни, ооң иштинде пособие болгаш компенсация төлевирлерин хажык чок күүседири болур.

Ш.Кара-оол «Акшаны ажилдап ап өөренилиңер» дээн болгай. Ол ышкаш РФ-тиң Президентизиниң майда ат салган доктаалдары күүседири уjurлуг бис. Ынчангаш хуралдың ажилына чедишкыннерни күзээин — деп чугаалаан.

Республиканың 2015 болгаш планныг 2016-2017 чылдарда социал-экономиктиг хөгжүлдениң төлевилел документизин ТР-ниң Экономика сайыдының

БИЛДИЛИГ-ЛЕ УДУРТУКЧУ

Амыдыралда көрүп чоруура, бодунуң шилип алган эртемниге, ажилдаан ажилыңга билиин, угаан-медерелин, бүгү бодун бердинип, назынын, уйгу-дыжын харамнанмай, бистин республикавыстың чаагай чоруу, келир үези дээш шынчызы-биле ажилдап-чурттап чоруур кижилер эвээш эвес боор. Кады ажилдап чораанывыс, республикада ат-сураглыг, хүндүлүг шакла ындыг кижиге дугайында бижикседим.

1979 чылда Чадаананың №3 школазынга физика болгаш математика башкылап, аныяк башкы келген. Оон адын Ооржак Анна Салчаковна дээр. Чаш уруглуг хирезинде, ол кончуг шимченгир, идепкейлиг, кызымак башкы деп школаның башкылары дораан эскерген.

Ынчан школаның директору Афанасий Гаврилович Степанов турган. Ол башкы кижиге бүрүзүңге кичээнге, эпиги чачыг, эскеричел, кижилер сеткили хомудатпас, ховар удуртукчу-ла болгай. Бир дугаарында ол эскерип каан. «Бо чаа келген аныяк башкы кончуг чөптүг, бүгү талазы-биле сайзыраңгай, угаан-медерели бедик деңгелдиг кижиге-дир, профком даргазынга соңуп алза кандыгыл?» — деп саналды кириген. Коллектив бир үн-биле деткээ. Анна Салчаковна, шынап-ла, коллективтиң идегелин ышкымаан, кайгамчык тывызык, чогаадыкчы езу-биле ажилдап билирин көргүскен.

Каш чыл эрткенде, школаның директору ону өөредилге талазы-биле оралакчызынга томуйлаан. Кончуг негелделиг, шыңгы болган. Башкыларның ажилын шын үнелеп, чедер-четпестерни арнынга ажык чугаалап, арга-сүмезин берип шыдаар-даа, билер-даа.

Шынны-ла дээш тулчуп чоруур,

Шыңгы-шыңгы негелделиг Салчаковна башкывысты Сактып-сактып, магадаар бис.

Чаа чыл хана солунунга Луиза Балчиевна Дамбарның Анна Салчаковнага хамаарыштыр бижээн дорт одуруг шүлүү-дүр.

Аныяк-даа болза, ажилдап шыдаарын көргүзүпкен башкыны кожуунуң өөредилге килдизи удаанда директорга томуйлаан. Алды чүс ажыг өөреникчилиг, үжен ажыг башкылыг база чээрби ажыг ажилчынын уруг коллективти удуртуру амыр эвес, нарын дээрзи билдингир. Эгезинде, шыны херек, бергедежи-даа турдуvus, чүге дээрге бир-ле чаа чүлдү тып алган, мону мынчалдыр кылылыңар дээш туруп бээр кижиге. Оон чоорту чачыгып, ажилывыстың чаа агымынга алзып, сонуургалывыс оттуп, чачыс аайланып, чаа удуртукчулуктуң деткимчези-биле кончуг демниг

ажылдаан бис.

Өөреникчилерге шыырак билиглерни Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчылары: биология башкызы Анчымаа Мөңге-Назыновна Ондар, химия башкызы Раиса Бадиевна Куулар, орус дыл болгаш литература башкызы Елизавета Кууларовна Тамбар, математика башкызы Клара Шагдыровна Мортуй-оол, тыва дыл башкызы Дарыш Чымбаевна Семеновна берип чорааннар. Башкыларывыстың шудургу ажилының база школаның директорунуң билдиги удуртулганың түңнели бо — сонуургаан эртемнерин ханыла-дыр өөредип турган класстың 1993 чылда доозукчулары дээди өөредилге черлеринче шупту кирип алганнар.

Школаның өөреникчилериниң бот-башкарылганын тургусканы база онзагай. Уругларның хар-назынын аайы-биле үш чадалыг бот-башкарылганы тургускан. Эге класс өөреникчилериниң «Өзүмнер», 5-9 класстарның «Салгал», 10-11 класстарның «Туруш» эге организацияларын тургускан. Бот-башкарылганың чада бүрүзү тускай аттыг, кыйгырыгы, даңгырактыг, боттары удуртулгалыг турган. Бо эге организациялар уругларны амыдыралга идепкейжи, шын туруштуг кижилер кылдыр чачыктырарынга улуг салдарлыг болган. 1990 чылдарда октябрыттар, пионер, комсомол организациялары дүшкенде, школага уругларның эге организацияларын тургусканы кончуг шын болган.

Школавыс дээди категорияже үнүп турда, чогаадыкчы отчетту республика иштинге бердивис. Республиканың школа директорларыга ажил-агы-йывысты таныштырып, чырыдып, дуржулгавысты тарадып, яны-бүрү хевирге кичээлдеривисти болгаш класстан дашкаар ажилдарывысты көргүстүвүс. Чижээ, понедельникте — кожуунуң математика, физика, вторникте — биология, химия башкылары ажилывысты кээп көөр, а средада дыл башкыларын чалаар — бүдүн неделя ынчаар эртер турду. Субботада түңнел отчеттуг кезээни эрттирген бис. Чайла чок турган чүве-дир ийин.

Ажылынга бердинген, сагыш-сеткили-биле кызымак ажилдаар кижилерни дыка деткиир директор-ла болгай. Чогаадыкчы отчеттуң түңнели-биле дыка хөй башкылар Тыва болгаш Россия чергелиг шаңналдарны, хүндүлүг аттарны алганын улуг өөрүп четтиришкен-биле сактып чоруур бис.

Моолдун Улангом школазы-биле харылзажып эгелээн бис. Ол школаның башкыларынга кичээлдеривисти көргүзүп, багай болбас дээш шырбайып-ла турдуvus. Чадаанавыс арынга Улангомдан келген башкылар-биле турисчи слет эрттиргенивис денди солун

болган. Школаның ажилын Моолдан келген аалчыларывыс сонуургап, магадап ханмаан чүве болгай. Улангомнуң школазының ажил-ижи-биле таныжып четкен-даа бис.

Школа чанында огородувус ынчан байлак, республикага безин алдаржып турган. Чайны өттүр ажы-төл-даа, боттарывыс-даа аңаа ажилдап, оорга дүжү-дүвүс алыспас дээш ээлчежи-кадарып, дүжүттү чонга садып-саарып-даа турган бис. Малывыс база арбын, хойларлыг, хаваннарлыг, дагааларлыг, инектерлиг-даа турдуvus. Өөреникчилерни чөмгөрери-биле кыжын чыш кылдыр соп алыр бис. Малывыстың бажы көвүдээрге, садып-саарыпкаш, школага УАЗ маркалыг машинаны садып алыр аргалыг болган бис. Акша арбын болзун дээш хойларны диригге сатпайн, столоваяга дөгерип,

кызы, Россия Федерациязының улус өөредилгезиниң тергиини Сайын Чылбак-ооловна Монгуш. Кончуг-ла «алдын холдуг» кижиге! 1980 чылдан эгелеп уран чүүл көрүлделеринге школавыс доктаамал бирги черни ал келген. Амгы үеде Россия Федерациязының өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы Алефтина Сүгдүровна Шаалы танцы-сам ойнаар, ырлаар, а Анатолий Александрович Шаалы ырларны баянга үдеп, аянычтар. Кончуг-ла чогаадыкчы салымныг, чараш өг-бүле.

Школа амгы үеде-даа чаагай, эки чачылдарны салбаан. Аныяк башкылар оларны уламчылап, школаның адын сыкпайн ажилдап чоруурлар. 2014 чылдың фестивалыга эки киришкеш, чээрби өөреникчиден тургустунган чогаадыкчы коллектив бүгү россияжи уруг-

2014 чылдың фестивалыга эки киришкеш, чээрби өөреникчиден тургустунган чогаадыкчы коллектив бүгү россияжи уруглар төвү «Океанга» октябрь айда дыштанмышаан, уран чүүл көрүлдезинге бирги черни алгаш, өөрүшкү-маңнайлыг ээп чанып келген.

ханны, чөмөни, кургулдайны кылгаш, садып турган. Өкпе-баар, баш, дуогулардан эгелээш, шуптузун акшаже шилчиткен.

Огородувустан аңгыда Теве-Хаяның делгем, элзенилчек ховузунга, Баян-Таланың кара хөзүнүг Сыын-Чүрээнге картофельди эңдерени тарып өстүрүп, мал-маганывыска сиген-ширбиилди улуг класстың өөреникчилери-биле белеткээр турган бис. Столоваявыска мөөгү, капуста, огурец, помидор, свекланы өөреникчилер-биле кады дузап белеткээр бис. Күзүн чыып алган кадывысты хайындырып алыр бис.

Бир күзүн сентябрьда школавыска хары угда он сес аныяк башкылар ажилдап келгени таварылга эвес. Өөреникчилер саны көвүдөп, школавыска сынышпастай берген. «Путинниң ажы-төлүнү» келгени-биле Чадаананың 3 дугаар школазынга өөреникчилерниң сынышпазы дам-на барган.

Мынчаар ажилдаарынга Анна Салчаковнага өөнүң ээзи Мөңгүн-оол Адварович Ооржак кончуг-ла деткип чораан. Ам аравыста чок, «эрте адының бажы хоя берген». Уран чүүл көрүлдезинге ойнап кедер идиктер тывылбайн баарга, Мөңгүн-оол Адварович кайы-даа кожуунуң Культура бажыңындан дилеп, тып эккээр. Черле ынчаш, школаның бүгү-ле ажылынга киржи, үргүлчү дузалажып, орай-кежээ, чайкыш чок кады чораан кижиле болгай.

Концерт хептерин школаның башкылары боттары даарап алыр. Шевер-ле башкылар! Быжыкчызы — математика баш-

лар төвү «Океанга» октябрь айда дыштанмышаан, уран чүүл көрүлдезинге бирги черни алгаш, өөрүшкү-маңнайлыг ээп чанып келген.

Билдиги удуртукчу боорундан аңгыда, Анна Салчаковна — төлөптиг ие. Дөрт ажы-төлүн дөгөрезин дээди эртемге өөредип алган. Уруу Асель — ийи дээди эртемниг, амгы үеде хоорай судунда судья. Сайсуу Ленинград хоорайның саң-хөө академиязын дооскаш, «Россельхозбанкыда» ажилдап турар, а оглу Чингис — республиканың күрүне автоинспекциясында. Хеймер уруу Айгуль Кыдатка саң-хөө талазы-биле дээди эртем чедип алган. Уругдары шупту — ада-иези дег, амыдыралда салган сорулгалыг, мөзү-туруштуг кижилер.

1979 чылдан 1994 чылга чедир ажилдааш, школавысты республикага диңмидиреп турган удуртукчуvus Тываның башкылар билин бедидер институтка, республиканың өөредилге болгаш эртем яамызынга ажилдап, республиканың өөредилге шугумунуң сайзыралыга улуг үлүүн кирип келген. Республиканың кайы-даа булуңарында башкылар аразында Анна Салчаковнаның ат-алдары улуг, ону хүндүлөп, үнелеп чоруурлар. Ол — Россия Федерациязының улус өөредилгезиниң тергиини, Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы.

Мындыг кижиге-биле кады ажилдаарга, өөрүнчүг, чырык, солун, балалбас сактышкынар хөй болур-дур.

Светлана ШАГДЫР, хоочун башкы, Чадаананың №3 школазы.

КАДЫКШЫЛ АЙЫ

Эр улустун кадыкшылын камгалаарының айын Адалар хүнүңге уткуштур хоорай поликлиникасында чарлаан.

Медицина албан черинин кирер эжин байырлап шынчилиг кылдыр дерзэн, аңаа келгенерге байыр чедирип турар поликлиниканың кол эмчиси Валерий Ховалыг мынча дээр: «Амгы үеде ажилдап шыдаар чачылдарже сундугуп, чиксе арагалаар болгаш таактылаар чоруундан адырылбайн турар. Бистин республиканың келир үеде салгалдары кадык болурун чедип алыр дизе, амыдыралды кадык хевирин чорудар, бодуну кадыкшылын хайгаараар херек. Бо чарлаттыңан айда эр кижи бодунга камныг болуп, чогуур үезинде эмчилерге келир боор де идегедим».

Чарлаттыңан айда эр кижилер эмчи полизин алгаш регистратурага кээп, «ай» дээ талонну, баш удур бижиди турбайн, алыр, оон соонда эмчилерге кирер дээрзин ко эмчининг оралакчызы Маргарита Турчина тайылбырлаан. Бүгү эр улусту «кадыкшыл школазы» чалап турар, ол среда саңында 12.00 шакта поликлиниканың хуралдаар залында болуп турар.

gov.tuva.ru

Үүлгедиг болгаш ял

АКШАЗЫН

ЧИДИРГЕН, АДЫН БАКСЫРАТКАН

Арга-арыг өзүмнерин хоойлуга чөрүштүр кескени дээр хамааты кеземчеге онаашкаш Чеди-Хөлдүн кожуун суду Валентин Дагвалдай де хамаатыны РФ-тиң КК-ниң 26 чүүлүнүн 1 кезээнде көрдүңе арга-арыг өзүмнерин хоойлуга чөрүштүр кескен үүлгедиг кирил кылганын барымдаалааш буруулуг деп санаан.

Херектиң ужуру мындыг. Бичылдың февральда Валентин Дагвалдай деп хамааты федералдыг хоойлужудулганы хажыдып, арга-арыг өзүмнерин садып алырының дугайында лесничество чери-биле керээ чарып албайн, Чайлаг-Ажык дег черге бензинниг хирээ ажык лап, 20 санныг дытты ужурган ындыг байдал-биле ол Тыва Республиканың Арга-арыг ажилы агыйының талазы-биле күрүне комитетиниң төлээлээни күрт неге 16872 рубль түңнүг материалдыг когаралды чедирген.

Чеди-Хөлдүн улус суду кеземче херээниң материалдарын өөренип көргөш, төтөглекчинин 150 шак дургузунда албан кылыр ажилдарга шийткен. Кем херек үүлгеткен чепсээ — магазинде өртээ 27 муң рубль болуп турар бензинниг хирээни суд күрүнениң өңчүзү кылдыр хавырган.

Хоойлу хажыдып, арга-арыг өзүмнерин садарының дугайында керээ чарып албайн, ынчаш кескен Дагвалдай шак ынчаар когаралга боду таварышкан. Ол үүлгедигден кандыг-даа материалдыг ажык чедип албаан, харын-даа эвээш эвес акшазын чидирген болгаш аңаа немей шийтирген атка четкен.

Антон НАКОНЧЕННЫЙ, Чеди-Хөл районунуң прокурору.

Эр башкыларның эң эки дуржулгазы

ИДЕГЕЛДИҢ КӨРҮЖҮ

Кандыг-даа ниитилелге эр кижиниң туружу, көрүжү, үнү херээжен бир аңгы, элдеп күш-туккай кылдыр дыңналыр. Оң уруглар албан черинге, имилеме хөй ажы-төл азынга бодун алдынып чоруур боду-бүдүжү, үлегер-чижээ көскү каракка дораан-надыге хона бээр. Оң чижээ-губернатор төлөвилелдерин аттандырат талазы-биле бир юкү ажылдап чоруур хоорай коллаларының бирээзи Кызыл-ин муниципалдыг автономнуг иредилге чери Н.Н. Макарен-аттыг 15 дугаарлыг лицейде башкыларның саны көвүдөп, каадыкчы ажылдап чорууру оңиң сагыжын өөртпес ар-жок.

Оларның бирээзинге кончуг дээн чалыы, от-көс дег кылдар үезинде аныяк башкы Кудажы Мергенович Монгуш-хамаарыштырып болур. Оң руптүнген чери Чөөн-Хемчик жуунуң Теве-Хая сууру-даа алда, ада-өгбелериниң угунда рту — Сүт-Хөл. Кудажы Кы-лдың 3 дугаар школазын юскаш, 2007 чылда Тываның руне университетиниң күш-льтура факультетинче кирип гаш, 2012 чылда дооскан раан ук школага күш-ажыл-

чы намдарын эгелзэн. Ол уни-верситетке өөренип тургаш-ла, кончуг кызымак, эр сөзүңгө ээ бооп, бүгү-ле салып алган со-рулгаларын чедип ап, өөредил-геден дашкаар студентилер-ниң чылдың эртер эртем-прак-тиктиг конференцияларынга аңгы-аңгы темаларлыг кадык амыдыралды суртаалдаары, ону боттуг амыдыралга канчаар боттандыраары дээн ышкаш айтырылгарже кичээнгеи салып, эш-өөрүнүң аразындан чик атлетикага, волейболга, баскетболга, хостуг хүрешке болгаш тыва хүрешке улуг со-нуургалдыг өөрениги дээр-ле, «башкыларымның ачы-ха-выязы-дыр» деп чугаалаар.

Кандыг-даа кижиниң үнген ук-ызыгууру, азырап өстүрген ада-иезинден, ойнап өскен чер-чуртундан дыка хамааржыр. Кудажы Мергенович школага өөренип турда башкызы Вя-чеслав Карбыевич Монгуш оң спортка хандыкшылдыг талан-тызын эскерип, дзюдо мар-гылдаазынга кириштиргени аңаа шаңналдыг черни алганын дүүн чаа-ла болган чүве-биле дөмей кылдыр аныяк башкы сактып: «Спортче орукту шко-лага башкым болгаш Тываның күрүне университетиниң күш-культура башкылары ажит-

кан» — деп чылыг сеткил-би-ле сагынды. Авазының ачазы, кырган-ачазы Мамай-оол Экер-оолович Монгуш Теве-Хая шко-лазынга сан башкызы бооп, ди-ректорлап хөй чылдарда ажил-дап чорааны, оң бичии уйнуу

Аныяк башкы Кудажы Монгуш.

Кудажыга кырган-ачазының оруун изээр улуг үлегер-чижек болганы анаа-ла-бир таварылга эвес. Кырган-ачазындан келген башкы болур талант Кудажы Мергеновичке кедизинде оң кыдыындан эскерип, күзеп чораан күзели ам боттанган. Башкының хууда өг-бүлезиниң дугайында ада-иези Мерген Барыңмаевич биле Чечена Ма-май-ооловнаның чаңгыс оглун

оларның канчаар кижизидип каанынга хамаарыштыр безин дыка хөйну чугаалап болур. Тыва кижиниң он-даа, чаңгыс-даа ажы-төл кижизидилгези-ниң оруу чаңгыс дээни ышкаш, ада-ие оглун канчаар кижизи-дип кааны, оң амыдыралынга кайы хире салдарлыг болганын школаның коллективи чоргаа-рал-биле уругларга үлегер-чи-жек кылдыр чугаалап турар.

Башкыыс К.М. Монгуш Кы-зылдың Н.Н. Макаренко аттыг 15 дугаарлыг лицейге ажил-дап эгелзеш, Кызыл хоорайның болгаш республика иштинде эрттирип турар маргылдаалар-га удаа-дараа киржип, чоокта чаа организациялар аразын-га «ажылга болгаш камгалал-га белеткелин хынаар» (ГТО) улуг-чижек (нормалар) дужаар маргылдаага узун санга күш-шылдалын хынап хараарынга 1-ги черни алган. Аныяк башкы лицейде 6-дан 11 класстар-га чедир ФОКС-туң негелдези-биле кичээлдеринге янзы-бүрү технологияларны ажылгап, ки-чээлдерден дашкаар уругларга волейбол, хүреш секцияларын эрттирип турар. Секцияларда барып турар оолдар, уруглар Кызыл хоорайның школалар

аразында ай санында эртип турар хүреш маргылдаазын-га боттарының күжүн шенежип киржип турар. Кудажы Мерген-овичиниң өөреникчилериниң бир улуг белеткели — келир чылдың февраль айда болур волейбол маргылдаазы. Аныяк эр башкының мурнунда салган сорулгаларының бирээзи — уругларны чүгле спортка хан-дыкшылдыг, кадык болурундан аңгыда, эр кижиге бүгү талаалыг мөзү-бүдүштүг, топтуг, боду бодунуң багай аажы-чаңын тиилеп шыдаар болуру деп санап чоруур. Ынчангаш өөре-никчилер оон үлегер ап, хостуг үелеринде башкызының чанын-дан ыравас: залда-даа, школа девискээриниң шөлүнде-даа кады ойнаан, чарышкан, кады мергежилгелер кылып турарын көөрге, коллективтиң хөй-ле херээжен башкыларының ара-зындан уругларның кижизидил-гезинге бир-ле чаа идегелдин көрүжүн оттуруп турар баш-кыларның бирээзи деп санап болур.

Алимаа ХЕРЕЛ,

Кызылдың Н.Н. Макарен-ко аттыг 15 дугаарлыг лицей-ниң тыва дыл, чогаал башкы-зы.

СПОРТ-БИЛЕ КАДЫ БИС

Н о я б р ь 15-те Иван Ярыгин аттыг спорт ордузунга рес-публиканың Адалар хүнүңгө раскааткан «Кады бис» деп юртчу маргылдааларны Кызыл хоорайның мэриязының куль-тра, спорт болгаш аныяктар политиказының база өөредилге департаментилери эрттирген. Чаа Кызылдың школаларындан 2 команда күжүн шенешкен.

Тыва эр кижиниң хажыт-ымас дүрүмүнүң «Бодунуң таан-медерелиңни болгаш күш-амырыңны доктаамал сайзы-ат. Кадыкшылды дадыктырар олгаш быжыктырар херек, оралыг чаңчылдарга алыспа, бодунуң өндүр улуг өгбелерин-е төлөптүг бол» деп 3 дугаар үүлү спартакиаданың кыйгы-ы болган.

Маргылдаа үезинде.

Команда бүрүзүнде 4 ада болгаш 4 уруг хөглүг старт-тарга, аргамчы тыртыжарынга, эстафетага, шой көдүреринге киржип, «Тывада спорт» деп блиц-турнирниң айтырылгарынга харыылан.

Сергей Хөлчукпа, 15 дугаар школа-лицейниң команда-зының киржикчизи:

— Маргылдаага оглум Ярос-лав-биле киржип келдим. Командавыста шупту 8 кижиге бис. Адалар хүнүңгө тураскаат-кан спортчу хемчеглер эрттирип турары дыка эки-дир. Мен 3 оол, 1 уругнуң ачазы мен. Ажы-төлүвүстү спортка, күш-культу-рага хандыкшырын бодувустуң үлегер-чижээвис-биле көргү-зери кончуг шын. Оон аңгыда өске школаларның адалары-биле чоок таныжып ап, оолдар, уругларыыс-биле ажыктыг үе эрттирип алыры ышкаш мага-

лыг чүве кайда боор. Мындыг хевирлиг спортчу хемчеглерни удаа-дараа эрттирерин күзээр-дир мен. Бисти деткип ававыс, дөргүл-төреливис, оглумнуң эш-өөрү келген.

Виктория Трофимова, 11 дугаар школаның команда-зының киржикчизи:

— Ачам бо хүн ажыл-дап турар, ынчангаш даайым Александр Куценко-биле кады келдим. Клазымның башкызы спартакиадаже ачазын, акызын, даайын, кырган-ачазын чалап ап болур дээрге, маңа киржиксээн кижиге аажок өөрдүм. Ада кижиге ажы-төлүңгө авазы ышкаш чу-гула деп санаар мен. Олар хүн биле ай ышкаш, уругларынга хе-рек. Бо хүн өске школаларның өөреникчилери-биле таныжып алдым. Ынчангаш эш-өөрүм улам көвүдзэн.

Команда бүрүзү чаңгыс аай хептерлиг, шыырак белеткелиг, маргылдааларга омак-хөглүг ки-ришкен. Оларның аарыкчылары алгы-кышкылыг деткимчези-биле киржикчилерниң хей-аьдын көдүргөн. Бо хүн адалар-даа, уруглар-даа бот-боттарынга улам чоок апарганын оларның чаңгыс демниг ойнап турарын-дан көскү.

Маргылдааның түннелинде жюри кежигүннериниң шиит-пири-биле Кызылдың 9 дугаар школазының командазы — 1-ги черни, 5 дугаар школаның ко-мандазы — 2-ги черни, 7 дугаар школаның командазы 3-кү чер-ни алган.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Эрес ХОВАЛЫГНЫҢ тырт-тырган чуруктары.

АДАЛАР ХҮНҮНДЕ

Буян-Бадыргының тураскаалында чечектер салып турары.

Тываның Национал музейинге Тыва Арат Республиканың удур-тукчуларының бирээзи Чур-мит-Тажы Саттың төөгүлүг делгелгезин хүндүлүг адалар болгаш хоочуннар көргөннер. Тыва Арат Республиканың үн-дезилекчизи, Тываның Россия-га каттышканынга улуг рольду ойнаан Буян-Бадыргы Монгуш-туң тураскаалынга чечектерни салып мөгейгеннер.

Эр улустуң чыгыжы Тыва-ның күрүне филармониязынга болуп эрткен. Аңаа Тыва Рес-публиканың Эр улустуң чөвү-лелиниң даргазы Х.Д.Монгуш 2011-2014 чылдарда кылдыган ажылдың түннели-биле таныш-тырып, илеткелди кылган. Тыва Республиканың Херээженнер чөвүлелиниң даргазы Раиса Күжүгет херээжен чоннуң мур-нундан эр улуска байыр чеди-рип, эр кижилерниң мөзү-шы-нарын экижидер, ат-алдарын көдүрер ажылга чедишкин-нерни күззэн.

Тыва Республиканың Баш-

тыңы Ш.В.Кара-оол Тыва-ның эр улустуңга ажыл-ишке, ажы-төлдүң кижизидилгезинге чедишкиннерни күззеш, Ана-толий Санчайга, Аяс Хертек-ке, Виктор Хертекке, Михаил Ховалыгга, Орлан Хомуш-куга хөй ажы-төлдү төлөптүг азырап чорууру дээш, Соскур-оол Ондарга хөй чылдарда ажы-төлдүң кижизидилгезинге болгаш өөредилгезинге идеп-кейлиг киржилгези дээш Тыва биле Россияның демнежилге-зиниң 100 чылының тураскаал медальдарын тывыскаан. Дуң-маларын өрттен камгалап, маа-дырлыг чорук кылган Сукпак суурдан 12 харлыг Адыяны езулуг эр болган деп, Шолбан Кара-оол мактааш, өртектег бе-лектин берген.

Байырлал таварыштыр Андрей Монгуш, Айдаш Ба-рыңмаа дээш, өске-даа артис-тер боттарының өмүнээзинден байырын чедирип, эш-өөрүнүң сүлдезин көдүрүп, ыры-шоору-биле аян туткан.

Айдың ОНДАР.

АЛДЫН ВЕК – СӨӨЛГҮ ВЕК?

Эрткен XX векти тыва дылдың болгаш литератураның алдын веги деп санап болур бис. Совет Россияның деткимчезиниң ачызында 1921 чылда Тыва Арат Республика тургустунуп, феодалдыг чурт социал-экономиктиг болгаш культурлуг хөгжүлдениң оккур агымынче кирген. Тыва национал үжүк-бижик тыптып, тыва улустуң аас чогаалы литературлуг «хепти кедип», баштайгы солуннар, дептерлерниң арыннарынга шүлүктөр, кыска чечен чугаалар, шиилер парлаттынып, тыва дылды шинчилээр талазы-биле баштайгы эртем ажылдары эгелзэн. Тыва Совет Эвилелинге каттышкан соонда, тыва дылдың болгаш литератураның

Чечен Балчыйның бо бодалына бүрүнү-биле каттыжар мен. Тыва дыл Тыва Республиканың күрүне дылы деп хоойлу-дүрүм езугаар хүлээп алган республикага тыва дыл биле литература школаларда өөредилге программасынга база бир кол черни ээлеп тургу дег. Кожууннарда, Кызыл хоорайда № 2, №9 школаларда тыва дылды болгаш литератураны башкылап турар-даа болза, шактарын сөөлгү үеде элзэн кызырган. Найысылалдың «орус дылдыг» дээривис школаларында тыва дылды башкылавын турар азы башкылаан аттыг бооп турар. Кызылдың «орус дылдыг» школаларында өөреникчилерниң хөй кезини тыва оолдар, уруг-

биле бижип турары, амгы үениң журналистериниң тыва сөстөрүн утказын шын эвес илередип турары дээш, оон-даа өске. «Тыва дылывыстың байдалы бо үеде ышкаш ол хевээр турар болза, шынап-ла, ам бир чүс чыл болгаш, берге байдалга кээриниң кырында» деп, Наксыл-оол Ооржак бижээш, «...Москваже бижири эвес. Ынаар бижири болзувусса, ол силерниң бодунарның херээр-дир дээр-ле ыйнаан» — деп ол уламчылап, тыва дылдың амгы байдалын билеп, чоннуң дүвүрелин эскерип тура-ла, хемчеглер алып ужурулган албан-дужаалдыг кижилерниң шимчевейн турарын ол буруу шапкан.

Тыва дыл математиканың, медицинаның, информатиканың дээш, өске-даа эртемнериниң дылы болбазы билдингир. Ону тыва улус эки билеп турар. Ынчалза-даа тыва улустуң ада-өгбезиниң арттырып кааны төрзэн тыва дылы тыва кижилерниң аразында чугаалажырының, чечен чогаалдың, уран чүүлдүн дылы бооп артар ужурулган.

Тыва дылдың амгы байдалын хайгаарап, аныяк салгал төрзэн дылын шоолуг билбеди дээш хомудап чоруур кижилер тыва дылдың алдын веги XX вектин соонда XXI век дылывыстың сөөлгү веги боору ол бе деп дүвүрөп турарлар. «Дылын чидирген чон боду чидер» деп чугаа бар болгай.

Орус дыл дээрже делегейде непертеңгей, аңгы-аңгы нация чоннарның аразында харылзажырының, эртем-техниканың дылы. Бо кижиле бодаарга, оон дугайында дүвүрзэн херээ-даа чок ышкаш. Ынчалза-даа Россияның Президентизи Владимир Путинниң орус дылды камгалаар дээш, чүү хире сагыш човап чоруурун эскердинер ыйнаан. Президентиниң 2006 чылдың декабрь 29-та Чарлы-биле 2007 чылды Россияга болгаш даштыкыга Орус дылдың чылы кылдыр чарлады. Тывага тыва дыл чылын чарлаанын чоп сагымас мен. Орус дылга шылгалданы школа доозарының чаңгыс аай шылгалда-

Эрткен XX векти тыва дылдың болгаш литератураның алдын веги деп санап болур бис. Совет Россияның деткимчезиниң ачызында 1921 чылда Тыва Арат Республика тургустунуп, феодалдыг чурт социал-экономиктиг болгаш культурлуг хөгжүлдениң оккур агымынче кирген. Тыва национал үжүк-бижик тыптып, тыва улустуң аас чогаалы литературлуг «хепти кедип», баштайгы солуннар, дептерлерниң арыннарынга шүлүктөр, кыска чечен чугаалар, шиилер парлаттынып, тыва дылды шинчилээр талазы-биле баштайгы эртем ажылдары эгелзэн.

хөгжүлдери улам шапкынчаан. Совет эрге-чагырга аңаа акша-төгерики харам чокка берип турган дизе, улуг-ла хөөрөткени эвес-ле боор. Тыва литература дүрген сайзырап, ону дамчыштыр тыва чон орус болгаш делегейниң өске-даа улустарының аас чогаалының болгаш литературасының эртинелери-биле таныжып алган. Александр Пушкинниң, Лев Толстойнун, Шиллерниң, Гетениң дээш, делегейниң өске-даа тергин салым-чаянныг чогаалчыларының чогаалдары тыва дылче очулдуртунуп, тыва чоннуң угаан-медерелиниң, культуразының кезик-чамдыы апарган дээрзин демдегледип каарга-ла, четчир. Чамдык кижилерниң дылдың алдын веги деп санай бергени эрткен XX векте тыва дылдың болгаш литератураның хөгжүлдениң төөгүзүн, түннелдерин катаптаар болза, төнмөс-батпас.

XXI вектин эгезинде хамыктың мурнунда тыва дыл болгаш чогаал башкыларын, чогаалчыларны, журналистерни, тыва дылдың болгаш литератураның шинчилекчилери эртемденнерни, тыва чогаалга хандыкшылдыг кижилерни оларның төрзэн дылының амгы байдалы дыка дүвүредип турар. Оон херечизи — оларның «Шын» солунга парлаткан чүүлдери. Чижээлээрге, 2014 чылдың май 14-те «Шын» солунуң үндүрүлгезинге Каа-Хем кожуунуң тыва дыл болгаш чогаал башкыларының мурнундан Чечен Балчый «Хайыралыг тыва дылывыс» деп чүүлүн парлаан. Авторнуң бодалы-биле алырга, тыва дылывыска тоомча чок апарганывыстың чылдагааннары элзэн хөй, оларның бирээзи — республиканың школаларында тыва дыл болгаш литература кичээлдерин эвээжедип, доозукчу класстарга шылгалдалардан тыва дыл биле литератураны уштуп каапканы. Бодум хуумда,

лар болгай. Чүге оларга тыва дылды болгаш литератураны өөрөтпейн турарыл? Тыва дыл Тыва Республиканың күрүне дылы деп хоойлу-дүрүм езугаар хүлээп алганда, ындыг чүүл туруп болур бе?

Чечен Балчыйның «Бис ышкаш эвээш санныг чонга дылдың мындыг байдалы, хөй-даа эвес үе эртерге, тыва дылдың чиде бээринге чедирип болур. Тыва иштинге тыва дыл орус дыл-биле дең эргелиг күрүне дылы болганда, ону делгеми-биле ажыглаар, сайзырадыр, камгалаар хемчеглерни республикага доктаамал чорудары, аңаа херек акша-төгерики бюджетке көрүп каары чугула».

«Бис ышкаш эвээш санныг чонга дылдың мындыг байдалы, хөй-даа эвес үе эртерге, тыва дылдың чиде бээринге чедирип болур. Тыва иштинге тыва дыл орус дыл-биле дең эргелиг күрүне дылы болганда, ону делгеми-биле ажыглаар, сайзырадыр, камгалаар хемчеглерни республикага доктаамал чорудары, аңаа херек акша-төгерики бюджетке көрүп каары чугула».

жетке көрүп каары чугула» деп Каа-Хем кожуунуң тыва дыл башкыларының мурнундан бижээни-ле чөп.

Кызыл хоорайның чурттакчызы Наксыл-оол Ооржактың «Тыва дылывыс байдалы» деп чүүлү «Шын» солунуң бо чылдың октябрь 9-та үндүрүлгезинге парлаттынган. Тыва дылдың амгы байдалының дугайында Тываның күрүне университетиниң башкызы Клара Доржуноң дүвүрелин үлөжип, тывалар боттары бодунуң төрзэн дылын «үредеп» турарының чижектеринге автор доктааган. Ол дээрже кижилерниң тыва аттарын, черлер аттарын орус дылдың аяны-

рынга кириер бе азы кирибес бе деп чугаа өөредилге системасынга каш чыл дургузунда «көвүктөлип» келди. Президент Путинниң дорт киржилгезиниң түннелинде чаңгыс аай шылгалдаларны дужаар эргени, орус дылга чогаадыг бижээш, өөреникчилер алып деп РФ-тин өөредилге болгаш эртем яамызының 2014 чылдың август 5-те дужаалы-биле доктааткан.

Төрзэн дылынга кам-хайыралыг болурунун үлегерин Россияның Президентизи Владимир Путинден ап көрээлинер. Ол ышкаш болур болзувусса, тыва дылывысты чидирбес бис.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

«ТЫВАНЫҢ ЧЕЛЭЭЖИ»

Россия биле Тываның демнежилгезиниң болгаш найысылал Кызыл хоорайны үндезилээниниң 100 чылында Тывага Орус дылдың чылын чарлаан. Оон-биле холбаштыр бичии уругларның «Тываның челээжи» деп литературлуг сайт ажыткан. Бо сайтты ажытканының кол сорулгазы — кожууннарда уругларга орус дылды өөренип алырынга дузаалаары. Бо төлөвилелдин деткичизи Информатизация болгаш харылзаа яамызынга сайтка уругларга чогаалдарын парлаткан чогаалчылар-биле ужуражышкын эрткен. Ужуражылгага чарлаткан чогаалчылар Александр Даржай, Эдуард Мижит, Мария Хадаханэ, Кара-Күске Чооду дээш, өске-даа чогаалчыларга «Тываның челээжи» деп сайт-төлөвилелге киржилгези дээш, информатизация болгаш харылзаа сайдыы өөрүп четтиргенин илередип, оларга байыр чедиришкенин тывыскан. Бо чылын 70 харлаанын демдегледип эрттирип турар чогаалчы Александр Даржайга тускай белекти

сөөнзэн.

«Тываның челээжи» деп сайтты ажыткан тыва чогаалчыларның уругларга чогаалдарын орус дылда парлап турар дээш ужуражышкынга чогаалчылар өөрүп четтирилгенер.

«Тываның челээжи» сайтта 3 чыл дургузунда 90 ажыг чогаалдарны орус дылга лаан. <http://tuachelele.ru> сайтты ажыткаш, оон чогаалчыларның тыва уруг орус дылда чогаалдарын чуп, парлап ап болур.

«Шынның»

МӨЛЧҮЖЕР ЗАЛДАР ЭВЭЭЖЭ

Компьютер залдары деп ат-биле чонга билдингир Кызыл хоорайда мөлчүжериниң чажыт черлеринден хавырып алган компьютер дериг-херекселин Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң ажылдакчылары Кызыл хоорай судунуң иштипи-биле үрөп, бок төгөр черже үндүр сөөрткен. Бо удаада үрегдзэн 200 ажыг санныг компьютер дериг-херексели Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң ажылдакчыларының компьютер-биле мөлчүжер черлерден хавырып алган шупту дериг-херекселдин чүгле эвээш кезии-дир дээрзин Кызыл хоорай мэриязының хоойлу-дүрүм үрээшкенинниң профилактика килдизиниң начальниги Юрий Лицкевич дыңнаткан. Оон чугаалааны-биле алырга, хавырып алган компьютер дериг-херекселдери-биле эргелелдин складтары шыгырт долу апаарга, оларны гаражтар дээш, өске-даа черлерге түр када шыгжаар ужурга таваржып турар.

Бо удаада үрегдзэн компьютер дериг-херекселин Кызыл хоорайның Московская кудумчузунуң № 100/1, Лопсанчап кудумчузунуң № 35, Московская кудумчузунуң № 100 дээш, өске-

даа бажыңнарга турган компьютер залдарындан хавырып алырга, муниципал эрге-чагыргага хамааржып турар бажыңнарда мөлчүжер компьютер залдары элзэн белен, оларны аренда дугуржулгазын кааптып болур. А бо хуу черлерде, хуу бажыңнардыг залдарны хаары дыка Ынаар кирериниң чөпшээ прокуратурадан алып херек документи-биле кеп турда, залдарның мөлчүжер программалар компьютерлерден ап каа дээш, өске-даа кажарларны ажыглап, хоойлу-кеземчезинден чайлап турарындыг турбуже Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң ажылдакчылары мөлчүжер программалар компьютер залдарын хаар талазы хемчеглерни доктаамал аярудуп келген. Оон түннел мөлчүжер программалар компьютер залдары 2007-82-87 санныг турганындан чылда 26-27-ге чедир чырылган. Оларның саны кызырлыр.

Бистин

Хамаатыларның эрге-ажыктары ХӨМҮР-ДАШ ЧОКТА КАНЧА КЫШТААРЫЛ?

Одаар чүүлдүн нормалаан курлавырын тургузарын күрүм унитарлыг бүдүрүлгезинге хүлээндирериниң дугайында район курорунуң негелдзин кожуун суду хандырган.

Хыналдадан илерээни, «Хову-Аксы суурда котельная» КУБ хонукта хөмүр-даш чарыгдалы ортумаа-биле 20 тонна, ында буже амгы үеде одаар чүүл курлавыры чүгле 60 тонна-үшүм четчир болган.

Байдалдың ындыг чоруун барымдаалааш, Чеди-Хөл район прокурору суурнуң 3300 чурттакчызының эрге-ажыктары барымдаалааш, одалга сезонунуң бүгү үезинде үзүк-соксаа ажылдаарын хандыраы-биле хөмүр-даштын нормада көрдү курлавырын тургузуп алырынга бүдүрүлгени хүлээндирер дугайында судче билдиришкени кириген.

Чеди-Хөлдүн район суду прокурорунуң негелдзин сайла көргөш, «Хову-Аксы суурда котельная» КУБ-ка хөмүр-даш нормада көрдүнген курлавырын (900 тоннадан эвээш эвези) турарын хүлээндирип, судтуң иштипирин саадашкын чок куусал негевышаан, прокурорунуң дилзэн хандырган.

Антон НАКОНЕЧ

Чеди-Хөл районунуң прокурору

ХӨГЖҮМЧҮНҮҢ САЛГАЛДАРЫ

Кижиниң кандыг эртем алыры чугула эвес, кижиниң болуру эң кол деп күрүне сөөлүгү үеде улуг кижиниң салып, уруглар-ның немелде билиинче тускай уруглар-ның уугандыгы турар. Аңаа уугандыг билигни боттан-дырып турар улуска уран чүүл, хөгжүм школаларының башкы-ры хамааржыр. Тес-Хемге не баштай хөгжүм школазы сагалдай суурга 1966 чылда кыттынган. Ону ажыдарына үеде аныяк-даа болза, дур-галыг, бодунуң херээнге езулуг эртенген, уран чүүлге кедергей кижилер киришкен. А.Д. Симчит, К.Д. Баазан-оол, Д.М. Аман-оол, А.Н. Чооду, В.Н. Аманжол, Д.И. Ооржак, Р.Натсак эш, өскелер-даа школаның өгүзүңгө балалбас исти арт-тырган.

Авый-оол Дадарович Симчит төрөөн чонунуң ажы-ту делегей чергелиг Моцарт, Чайковский, Суриков дээн аңаш алдарлыг композитор-лор, чурукчуларны билер, олар-ны чогаалдарын танып, билер, өлп чорзун дээш улуг күштү үе-резин хөгжүмчү, чурукчу, ыр-ар-танчылаар салым-чаянныг алыр-биле үндүргөн. Ол Кы-зылдың уран чүүл училищезин тускаш, районунуң суурла-рына хөгжүм школаларының кылының баштайгы базымна-рына киржип, чеже-чеже уруг-ларга кичээлдерни эрттирбээн эр. Авый-оол Дадарович Но-сибирск хоорайга консерва-торияга улаштыр өөренир ча-галыг-даа турган, районнуң культура салбырын харыылаар даргага-даа» улуг ызырын-аан, аңаа уруглар-биле ажил, аянын куспактапкаш, хоорай-ларга концерттерге кир-ири сагыш-сеткилинге чоок олган. Бодунуң ажы-төлү-гү келир үеде дээш, чер-чур-ун кезек када кагза-даа, уран чүүл-биле харылзаазын Авый-

оол Дадарович кажан-даа үс-пээн. Ол өөнүң ишти Татьяна Семеновна-биле 5 ажы-төлүн: Оюнмааны, Чойганмайны, Кы-зыл-Маадырны, Эртем-Херелди база Светлананы эртем-билиг-лиг, төлөптүг кижилер кылдыр өстүрүп, бут кырынга тургузуп каан.

А. Д. Симчиттин ажыл-хе-рээрн уламчылап, өг-бүлөзи, коллегалары оон чырык адынга тураскааткан хөгжүм херек-селдеринге күүседикчилерниң мөөрейин октябрь 24-те Са-магалдай суурнуң уругларның уран чүүл школазынга эрттир-ген.

Уран чүүл школазының бичии бажыңында келген аал-чыларны өөреникчилер ха-дактарлыг уткуп турду. Бо мөөрейде Эрзин, Тес-Хем ко-жуунуң уран чүүл школалары-ның өөреникчилери, доозукчу-лары, башкылары база хөгжүм херекселдеринге ойнаар кү-зелдиглер киришкен. Хар-назы аайы-биле 3 аңгы чарган кир-жикчилер фортепиано, домра, балалайка, баян, аккордеон база гармошка-биле Тес-Хем дугайында улустуң ырылары-ның аялгаларын база күүседик-чинин шилип алганы аялгасын ойнаар.

Хөгжүм мөөрейиниң жо-ризинге ТР-ниң культу-ра-зының алдарлыг ажилдакчызы, Сукпак суурда уран чүүл шко-лазының дээди категорияның башкызы Алена Каң-ооловна Баазан-оол, ТР-ниң культу-ра-зының алдарлыг ажилдакчызы, РФ-тиң ортумак профессио-нал өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы, Кызылдың уран чүүл колледжизиниң дээди ка-тегорияның башкызы Василий Николаевич Донгак, Кызылдың уран чүүл колледжизиниң уран чүүл удуртукчузу Томас Коң-зай-оолович Монгуш болгаш Кызылдың мэриясының өөре-дилге департаментизиниң спе-

циализи, хөгжүмчүнүң улуг уруу Оюнмаа Авый-ооловна Монгуш олар ажилдаан.

Самагалдайның уран чүүл школазының башкылары Авый-оол Симчиттин «Сөгөп берем» деп ырызы-биле мөөрейни ажиткан. Тес-Хем кожуунуң чагырыкчызының социал поли-тика талазы-биле оралакчызы Ч.У. Каржал, ТР-ниң Дээди Ху-ралының депутаты А.С. Санчат, Тес-Хем кожуунуң культура эргелелиниң удуртукчузу Н. Б. Монгуш сценаже үнүп, уран чүүл школазынга белектерни сунуп, киржикчилерге байыр-чедирип, чедиишкенин киржи-рин күззэннер. Ук школаның директору Чинара Аракчаае-ва Сандак школаның төөгүзүн, амгы байдалын таныштыр-гаш, А.Д. Симчиттин өөнүң иштинге, ажы-төлүңгө «Өөрүп четтиришкенин» тывыскаан.

Уран чүүл школазының өөре-никчилериниң фортепианога күүселдези-биле мөөрей эге-лээн. Фортепианога колдуу Са-магалдайның уран чүүл шко-лазының өөреникчилери ойнаан. Улуг улус категориязынга Чой-ганмаа Даний-оол профессио-

нал эвес-даа болза, дидими-би-ле ойнааны көрүкчүлери со-нуургаткан. Мөөрейниң эң-не солун кезээ баян, гармошкага күүселде болган. Аңаа баяны-ның артында көзүлбес чыгыы бичии 8 харлыг оолчугаштан эгелээш, 69 харлыг кырганга чедир ойнаан. Мерген Солагай-ның «Эглип келир куштарым» деп ырының аялгасын күүсе-кени чараш болган. Тес-Хем-ниң хоочун хөгжүмчүлери Ев-гений Допуй, Владимир Санчат баянга ойнай бээр, көрүкчү-лер ырлажып турдулар. Эр-зин-Тестин хүндүлүг хоочуну Алдын-кыс Комбу сенгел ты-валарының «Самагалдай» деп ырызын гармошкага ойнавы-шаан күүсеткени онзагай болган. Эрзин уран чүүл шко-лазының өөреникчилериниң белеткели дыка шыырак бол-ганын домрага ойнааны бадыткап турду. Концермейстер башкызы Элиза Дечитмаа фортепианога үдеп бээр, уруглар домрага ойнап турары бир тускай. Тес-хемчилерниң ынак «сылдыс-тары» — «Куранның энелери» өңгүр чараш идик-хевин кеткен үнүп кээр, көрүкчүлөр динмит-

тиг адыш часкаашкынар-биле хүлээп алган. Бо энелер Туранга «Ойна, гармонь» деп мөөрейге киржири-биле улаштыр аътта-ныпканнар.

Жюри түннел үндүрер дээш үне бээр, школаның өөре-никчилери аалчыларга солун концертин бараалгаткан. Бо мөөрейниң организаторлары А.Д. Симчиттин ажы-төлү ти-лекчилерге акша шаңналдарын, белектерни, дипломнарны кир-жикчи бүрүзүңгө тывыскаан.

Фортепианога 8 харлыг Шончалай Тирчин — бирги черни, ийигизин — элээди уруг-лар аразындан Сырга Дарий-маа, 21 хардан өрү назылыглар аразындан Чойганмаа Даний-оол шаңналга төлөптүг болган-нар.

Домра, гитарага ойнаан күү-седикчилерден Даяна Чадамба — бирги черни, ийигизин — Аян Кадин, үшкү черни Айда-Сай Чооду тиилээн. Дипломнар-би-ле Тензин Хобига, Юрий Делег, Самагалдайның уран чүүл шко-лазының баянчылар бөлүү база «Куранның энелери» шаң-натканнар.

Баянга бирги черге — Ачыты Монгуш-оол, ийигизин-ге — Чылгычы Серенги, үшкү черге Ролан Эрендей төлөптүг болган. 21 хардан өрү назылыг-лардан Солагай Мерген — бирги черни, Саян Сараагай — ийигизин, үшкү черни Евгений Допуй алган. Дипломнар-биле Саин Сондуймаа, Суй-Белек Уштулаң, Даваа Сонам шаң-натканнар.

Мындыг мөөрейлерни көдээ черлерге эрттиргенге тус черниң чурттакчы чонунуң уран чүүлге сонуургалы күштөлип, салым-чаянныглар илереп, уран чүүл школаларының аразында чо-гаадыкчы чарыш тургустунуп, өөредилгениң шынары эки-жиир дээрзи чугаажок.

Алдыннай СОЯН.

Чуруктуу уран чүүл шко-ла-зының архивинден алган.

Ноябрь 11-де Каа-Хем ко-жуунга Уругларның бүрүн эр-гелиг төлээзиниң хүнү Сарыг-еп суурга эрткен.

Аңаа Тыва Республикада уругларның бүрүн эргелиг төлээзи Светлана Аракчаа ыяның Камбы-лама эргелели-ниң башкызы Тензин Чинба, чон-ун хүндүлөп адаары Буян баш-кы, тус черниң социал политика талазы-биле даргазының оралак-чызы Аяна Бузур-оол, Тываның аштыңының Каа-Хем кожуунда бүрүн эргелиг төлээзи Эртине Азыр-оол, Төлээлекчилер ху-алының депутаттары, кожуун-ун назы четпээннер инспектор-лары, ажаалда-тежээлде болгаш арагалзал килдизи, сумуларның аргалары, хөй-ниити чөвүлелде-риниң төлээлери база ада-иелер киришкеннер.

Хуралга кожуунда уруглар-ның эрге-ажыы кайы хире кам-алаттынып турарын, ол талазы-ны хажыдышкындарының бар-оон илередип, назы четпээннер туртузунга корум-чорум үүлгө-

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — УРУГЛАРНЫҢ ЭРГЕ-АЖЫЫ

дидишкенин хаммаарыштыр болгаш ону канчаар сайгарып, кандыг хемчеглер ап турарын чугаалашкан.

Светлана Аракчаа ажылының дугайында таныштырып, хурал-ды ажиткан:

— «ТР-де Уругларның бүрүн эргелиг төлээзиниң дугайында» Хоойлуну 2011 чылдың июль 31-де хүлээп алган. Ол-ла чылдың төнчүзүндө аңаа ме-ни томуйлаан. Бо чылдар дур-гузунда школа-интернаттарга, назы четпээннерни түр када тутар төптөргө, уруглар лагерь-леринге, эмнелгелерге, уруглар болгаш божудулга бажыңна-рынга ужуражылгаларны эрт-тирип, уругларның эрге-ажыын камгалаар талазы-биле ажил-дар чоруттунган. Ада-иезиниң талазындан уругларга тоомча-чок, каржы-хажагай чоруктар-ны сайгарып, ону чөптүг шийт-пирлээрин чедип ап, телефон, чагаа дамчыштыр уруглар дуза

дилээр болза, аңаа хаммаарыш-тыр дарый хыналданы чорудуп, чылдагааннарын тодарадып, хемчээн ап турар бис.

Оон аңгыда бо чылын уруг-ларның хөй-ниити чөвүлели тур-густунган. Ында 13 кежигүн бар. Уруглар аңаа боттарының үзел-бодалдарын ажит-чажыт чокка чугаалап, школаларда чө-рүлдээлиг байдалдарны сайгарып биске сүмөлөп турар. Чыл санында «Уруглар делегейинде уругларның эрге-ажыы» деп чуруктар мөөрейин организастап, уругларның чурукта-ры-биле каастан календарыны үндүргөн бис. Ынчангаш ажы-төлүвүстүң нарын айтырыгла-рын, эрге-ажыын чаңгыс дем-би-ле шийтпирлээринге хөй-ниити чөвүлелдериниң дуза, деткимче-зи улуг, ынчангаш кады ажил-даарынче кыйгырып тур мен — деп, ол чугаалаан.

Тываның Камбы-лама эрге-лелиниң башкызы Тензин Чинба ада-ие уругларынга төлөптүг ди-

риг үлегер-чижек болурун база эң-не кол чүүл ажы-төлүвүстүң келир үеде кижизидилгенден хаммааржыр дээрзин демдегле-вишаан, амыдыралдан тава-рылгаларны чугаалаарга, каа-хемчилер улуг сонуургал-биле дыңнаан.

Хурал соонда Светлана Аракчаа Дерзиг-Аксының пси-хоневрологтук интернат-ба-жыңына чедип, ында уруглар-ның өөредилгезиниң дугайында сонуургаан. Ол өөреникчи бүрү-зүнүң кыдырааштарын алып көргөн. Чараштыр дериттинген өөредилге класында 7 хардан 18 харга чедир 8 өөреникчи өөре-нип турар. Ында уругларның номнары, кыдырааштары четче. Клазының башкызы Надежда Тооруктуң чугаазы-биле алырга, уругларның кадыының аайы-би-ле өөреникчи бүрүзүн бот-тус-кайлаң өөредир. Уругларны 8

дугаар эң чиик хевирге өөредип турар. Олар 4 классты доозар. Номчулга, математика, орус дыл, күш-ажыл, күш-культура, бижилге, чурулга дээш, оон-даа өске кичээлдерни 9 башкы Дерзиг-Аксы школазындан кээп эрттирип турар.

Уруглар-биле ужуражып, олар-ның чурттап турар өрээлдерин көргөн соонда, эрткен чыл-биле деңнээр, байдал эки талаже өскерилгенин Светлана Аракчаа демдеглээн. Улаштыр Дерзиг-Аксы суурда 17 уруг азырал алган өг-бү-леге, Сарыг-Септе чаа ажыттынган уруглар садынга, спорт школазын-га чедип, арга-сүме кадып, ажил-агыжы чугааны кылган. Оон соон-да чагырга бажыңына Светлана Аракчаа ада-иелер, уруглар азырал алган болгаш хайгааралда ажы-төл алган өг-бүлелерниң кежигүннери-ниң айтырыгларына харыылаан.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

АБАКАНГА БОЛУР ЯРМАРКАГА ЧЕДИП КЕЛИҢЕР!

Бо чылдың ноябрь 25-тен 27-ге чедир Абаканга чаңгыс үеде чаңгыс черге «Сибирьнің эң эки бүдүрүлгелери» болгаш «Хакасияга кылдыңган» деп ийи делгелге болур. Аш-чем, идик-хеп, тудуг-хөгжүдүлгө материалдарының бүдүрүкчүлөрүнүн, реклама үндүрүкчүлөрүнүн, байырлал, туризм, биче болгаш

«Рыбный мир» КХН, «Полезные продукты» садыг, «ТПК «Проха» КХН, «Саян-обувь» КХН, «Мир подарков» дээш, Хакасиядан болгаш оон-даа өске регионнарның бүдүрүкчү, үндүрүкчү компаниялары бадыткаан. Тывадан база кезек киржикчилер киржилгезин бадыткаан.

Делгелгениң киржикчилерге оон ажыы:

Тыва регионда үндүрүкчү, бүдүрүкчү бүдүрүлгелер регионнар аразында болуп эртер делгелгениң бодун рекламалап, көргүзүп, өске регионнарда хуу сайгарлыкчылар-биле чугаалажып, таныжып, бодунуң үндүргөн продукциязын өске регионнарда чедирип, бараан чедирикчилерин, кады ажылдаар партнерларны тып алыры.

Делгелгениң көрүкчүлөргө, аалчыларга ажыы:

Өске регионнарда база Хакасия Республикада бар үндүрүкчү, бүдүрүкчү бүдүрүлгелерни билип алыры. Делгелге аш-чем, тудуг-хөгжүдүлгө материалдарын садып, чугаалажып алыры. Оон аңгыда делгелге 3 хонук дургузунда аңгы-аңгы белектер-

лиг халас ойнаашкыннар, оюннар болгаш бизнес-тренинг, мастер-класс дээш, оон-даа өске билигил, ажыктыг хуу сайгарлыкчыларның эртерер ажыл-хемчеглерин көрүп, билип, аңаа киржип алыры.

Силерниң мурнуңарда купоннуң баштайгы арыны. Абаканга болур делгелгениң оюн-шаңналдарының киржикчизи болур деп бодаар болзуңар-за, «Шын» солунга дараазында номерге купоннуң артыкы арынынга үнер анкетаны долдурга, «Народный бренд» азы «Народный выбор» деп айтырылгарга харыылаар.

Силерни «Хакасияга кылдыңган» база «Хакасияның болгаш Сибирьнің» деп делгелге-ярмаркаларны сонугарп кээп көөрүнчө чаладывыс.

Делгелгениң болур шагы:

Ноябрь 25-те — 10:00-19:00

Ноябрь 26-да — 10:00-19:00

Ноябрь 27-де: 10:00-16:00

Тывадан келген, бодун тергип кылдыр көргүскен болгаш Тываның девискээринге ады бедик киржикчилерниң адын бедидип, деткиринге белең бис.

Делгелгениң удуртукчулары:

Хакасия Республиканың Чаззаа.

Хакасия Республиканың Экономика яамызы.

Тус черниң бүдүрүлгө талазынга деткимче төвү.

«Сиб-Инфо Экспо» делгелге компаниязы.

Айтырылгарга харыылааш ойнап ал

Оюн шаңналдары

«Хакасияга кылдыңган» делгелге-ярмарканың аалчыларынга, көрүкчүлөрүнө

ДЕЛГЕЛГЕ

ХҮНҮҢ-НЕ

НОЯБРЬ 25-27

Болур чери:
Хакасияның төвү Абакан хоорай,
М.Ю.Лермонтов атыг хөгжүм-шпи театры.

Болур шагы:
Ноябрь 25-те: 10:00-19:00
Ноябрь 26-да: 10:00-19:00
Ноябрь 27-де: 10:00-16:00

Бүдүн чыл дургузунда
WWW.EXPO.SIB-INFO.RU

ортумак бизнес хандырыкчыларының «Хакасияга кылдыңган» деп ийи дугаар Хакасия регионун делгелгези болуп эртер.

Оон аңгыда ол делгелгеден өске ол-ла хүннерде, ол-ла черге аңгы-аңгы регионнар аразында алды дугаар «Хакасияның болгаш Сибирьнің мурнуу чүгүнүң эң эки бүдүрүлгелери» деп делгелге болур. Бодунуң киржилгезин эгезинден тура улуг компаниялар, оларның аразында «Тойота Крепость Абакан», ООО «Сегун», «Кузнечное оборудование», «Саян-лес», «МаВР» АУК, «Компания

НОВАБРЬ 25-27

Хакасияның төвү Абакан хоорай,
М.Ю.Лермонтов атыг хөгжүм-шпи театры.

Шагы: 10:00 - 19:00

ХАКАСИЯГА КЫЛДЫНГАН

делгелге-ярмарка

Выставочный удуртукчулары:
Хакасия Республиканың Чаззаа
Хакасия Республиканың Экономика яамызы
Тус черниң бүдүрүлгө талазынга деткимче төвү
Делгелге компаниязы «Сиб-Инфо Экспо»

Удуртукчу компаниязы: «Амгун» улусу, 71-й улус,
тел.: (3942) 36-79-79, 36-79-36 www.sib-info.ru

ХҮНҮҢ-НЕ

ОЮННАРГА

ШАҢНАЛДАР!

Ие (өг-бүлениң) капиталының

акша-хөреңгизин бажың тударыңа, бажың (чурттаар дача) садып алырыңа ажылгаары-биле чээлини бээр.

Тел. 8-923-389-70-57, 8-923-543-05-47.

КПК «Согласие», шынзыдылга №104 от 13 октября 2011 г. ОГРН 1061901008806

(Телевирлиг үндезинге парлаң).

Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези Телевирлел-смета бюросу ТР-ниң ЧКА

— Чүнү-даа телевирлел турар бис.

Тел: 2-32-59; 2-30-64. факс: (39422)

2-32-59; 8-923-265-1028; guppsbrt@mail.ru

Телевирлиг үндезинге парлаң.

«ХУУЛГААЗЫН ФЕЯ»

Республиканың Улусчу чогаалдыг төвү декабрь 7-де Бүгү-делгейниң уруглар хүнүңгө тураскааткан республика чергелиг школа аразында «Хуулгаазын фея» деп мөөрейни эрттирер.

Мөөрейниң кол сорулгазы — уругларның талантызын деткири, сайзырадыры болгаш бурун өгбелеривистиң езу-чаңчылдарынче сонугаргалын отуларында.

Мөөрей 4 чадага эртер. Ол дээрже «Таныштырылга», «Салым-чаян», «Спортчу салым-чаян», «Национал костюм». Уругларны аңгы-аңгы номинациялар аайы-биле шаңнап-мактаар.

Юбилейге чалап тур бис

Шагаан-Арыгның №2 школазының доозукчуларын болгаш башкыларывысты школавыстың 85 харлаан юбилейинче 2014 чылдың ноябрь 21-де моорлап кээрин чаладывыс.

Харылзажы телефону:
8923-267-46-26.

Оргчөвүлел.

ИЗВЕЩЕНИЯ

Об утверждении схемы расположения земельных участков на кадастровом плане (карте) территории с.Дус-Даг Овюрского кожууна

В соответствии с Федеральным законом от 06.10.2003 №131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации», Земельным кодексом Российской Федерации от 25.10.2001 г №136-ФЗ административным регламентом оказания муниципальных услуг «Утверждение схемы расположения земельного участка на кадастровом плане (карте) территории Овюрского кожууна утвержденным постановлением администрации Овюрского кожууна от 21.04.2014г. №177 администрация Овюрского кожууна, ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Утвердить схему расположения земельного участка из земель с.Дус-Даг Овюрского кожууна, категории земель земли сельскохозяйственного назначения с общей площадью 50 000 кв.м., расположенного Республика Тыва, Овюрский кожуун, с.Дус-Даг, местечко «Кестиг-Доргун с разрешением использованием (назначением): для крестьянского фермерского хозяйства.

2. Постановление вступает в силу со дня подписания. Вр.и.о. председателя администрации Овюрского кожууна А.А.Ооржак.

В администрацию Каа-Хемского района поступило заявление от гр. **Салчак Евгения Сергеевича** о предоставлении земельного участка на праве аренды из земель населенных пунктов, под индивидуальное жилищное строительство с общей площадью 1250 кв.м, расположенного по адресу (имеющие адресные ориентиры): Республика Тыва, Каа-Хемский район Сарыг-Сеп, ул. Полевая, дом 58.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Каа-Хемского района принимает письменные возражения данному заявлению.

Управляющий делами администрации района Г.А.Куулар

Администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» информирует население о том, поступило заявление от гражданина **Чамбий-оол Алектин Киреевич** о предоставлении в аренду земельного участка земель населенных пунктов с предварительным согласованием мест размещения объектов с общей площадью 5297,73 кв.м, расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Малчин, д. 34, для использования в целях — для размещения материальных складов.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб. №222.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДААЛААШ...

Юлия Юрьевна Чалан-оолдун адынга тывысканы Каа-Хемского кожуунунун Кундустуг ортумак школазының сериязы №10233225 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, күш чок деп санаар.

МӨГЕЙИГ

Бистиң эргим, чоок кижилеривис Михаил Калдар-оолов Светлана Сээ-Сүрүновна Бегзилерниң Санкт-Петербург хоорай айыыл-халапка таварышкаш мөчээни-биле, оларны төрээң черин эккеп орнукушударыңа моральдыг деткимче, материалдыг чедирген ТР-ниң Баштыңы Ш.В.Кара-оолга, ТР-ниң Чаззаа ТР-ниң ДХ-ниң депутаты М.М.Чульдугма, Бай-Тайга кожуун чагыргазыңа, эргелелдеринге болгаш килдистеринге, күш-ажыл коллективтерге, кожууннуң хоочуннарыңа, республиканың аңгы аңгы булуңнарындан келген төрелдеривиске, чоок кижилеривиске эш-өөрүвүске, чаңгысклассчыларывыска, ажыг-шүжүүвүстү үлүскенерге хүндүткелди-биле чавыс мөгейигни кылдывыс.

Уруглары, авазы, кады төрээңнериң

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нинителел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-нинити амы-дырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 4 парлаар ама.

Тираж 6046. Чагыг 142. Номериң парлаалгаже дужааганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырыга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдиг дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаң. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылар дыйнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.